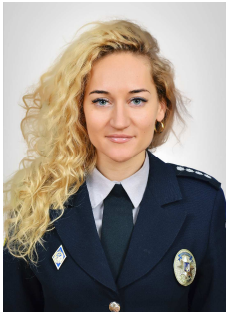

УДК 343.21

Наталія Юріївна ЦВІРКУН,
кандидат юридичних наук
(Харківський національний університет внутрішніх справ)

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ НА ҐРУНТІ НЕНАВИСТІ

Постановка проблеми. Україна, підписавши у 2014 році угоду про асоціацію з Європейським Союзом, узяла на себе зобов'язання привести національне законодавство у відповідність до європейських та світових стандартів у сфері захисту прав людини. При цьому провідне місце посідають дотримання прав людини та гарантування рівних політичних, економічних, соціальних і культурних прав громадянам незалежно від їх етнічної, релігійної або мовної належності, недискримінація та толерантність. Головними критеріями, яким повинна відповідати держава-член ЄС, є дотримання вимог Європейської конвенції про захист прав і основоположних свобод, зокрема щодо поваги та захисту прав меншин. Актуальність дослідження підсилюється Указом Президента № 722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року», де одним з основних напрямків сталого розвитку визначено скорочення нерівності, а на державу покладається зобов'язання у сфері підтримки законодавчим шляхом та заохочення активної участі всіх людей в економічному, соціальному і політичному житті незалежно від їхньої статі, віку, расової, національної та етнічної приналежності, інвалідності, релігії, гендерної належності, сексуальної орієнтації, економічного чи іншого статусу до 2030 року.

Кримінальне законодавство – це лише частина відповіді на проблему кримінальних правопорушень з расистським підґрунтям, але в поєднанні з іншими заходами воно може виявитися каталізатором, який сприятиме тому, що жертви утверджуватимуть свої права, а злочинці будуть покарані, й у кінцевому підсумку відбудуться зміни в суспільній свідомості про неправомірні вчинки, що сприятиме зміні та адаптації суспільних уявлень про цінності в бік більшої толерантності та відкритості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сфері кримінальних правопорушень на ґрунті ненависті українське законодавство можна порівняти із законодавством багатьох європейських країн, у дечому воно навіть більш досконале. Рівність та гідність забезпечує Конституція України,

Кримінальний кодекс передбачає посилення покарання за кримінальні правопорушення на ґрунті расової ворожнечі, найважливіші міжнародні угоди Україна ратифікувала впродовж останніх років. Найбільша проблема полягає радше у послідовному застосуванні вже наявних законів для захисту груп жертв, аніж у самих законах. Тим не менш, українські правозахисні організації та міжнародні інституції мають деякі пропозиції щодо адаптації наших законів.

Питання кримінально-правового забезпечення протидії кримінальним правопорушенням на ґрунті ненависті розглядалися багатьма вченими як в аспекті кваліфікації та притягнення до кримінальної відповідальності та в аспекті розслідування злочинів на ґрунті ненависті, так і в аспекті вироблення способів протидії цим правопорушенням. Значний внесок у дослідження цих проблем внесли Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк, П. Л. Фріс, П. П. Андрушко, Н. В. Дрьоміна-Волок, Т. А. Пазинич, Н. В. Уварова, А. В. Савченко, В. П. Ковальчук та інші. Незважаючи на детальне розкриття зазначеними вченими цих актуальних питань, потребують додаткового розгляду проблеми, що постійно виникають у сучасному суспільстві.

Метою статті є аналіз та дослідження досвіду кримінально-правового забезпечення протидії кримінальним правопорушенням на ґрунті ненависті та акцентуація уваги на актуальних проблемах, пов'язаних із кримінально-правовим захистом від кримінальних правопорушень цієї категорії.

Виклад основного матеріалу. Принцип рівності прав завжди вважався основоположним принципом демократичної держави і як правило закріплюється конституцією держави. Відповідно до статті 21 Конституції України «усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи є невідчужуваними і непорушними». Як зазначається також у статті 24 Основного Закону, «не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного чи соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками»¹. Злочини на ґрунті ненависті заперечують людську гідність, індивідуальність жертви і посягають на принцип, відповідно до якого законом гарантується кожному право на рівний захист. Поняття злочину на ґрунті ненависті сягає корінням заперечення будь-якої дискримінації особистості, а також перебуває під впливом національного досвіду та прагнення світової спільноти виявити та систематизувати загальні риси таких злочинів. З юридичного погляду, особливу увагу слід приділяти кримінальному праву, але превентивні заходи та механізми їх впровадження торкаються феномену злочинності на ґрунті ненависті саме з погляду міжнародному досвіду².

Як засновник ООН та член ОБСЄ і Ради Європи Україна підписала та ратифікувала всі важливі міжнародні конвенції та угоди для захисту прав

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

² Розслідування злочинів, вчинених на ґрунті нетерпимості. : навч.-практ. посіб. Київ, 2012. С. 7.

людини й боротьби з расизмом та ксенофобією. У вересні 2005 р. вона ратифікувала Європейську хартію регіональних мов та мовних меншин, а в березні 2007 р. – оновлену Європейську соціальну хартію та Європейську конвенцію про правовий статус трудящих-мігрантів. Європейська комісія проти расизму і нетерпимості рекомендує Україні підписати Європейську конвенцію про участь іноземців у громадському житті на місцевому рівні та конвенції ООН про захист прав трудящих-мігрантів. Для жертв злочинів на ґрунті насильства це означає, що у разі дискримінації вони можуть звертатися до Європейського суду з прав людини у Страсбурзі, а українські правозахисні організації можуть подавати до відповідних комісій ООН «тіньові» звіти. Протягом останніх років Україна підписала та ратифікувала фундаментальні міжнародні договори у сфері захисту прав людини, і отже, було створено всі формальні передумови для захисту прав меншин та потенційних жертв злочинів на ґрунті ненависті¹.

Отже, українське законодавство містить широкі можливості покарання за злочини на ґрунті ненависті. У міжнародному контексті Україна підписала та ратифікувала основні конвенції із захисту прав людини. Проблематичним залишається застосування законів. Позитивною тенденцією останніх років є зростання готовності офіційних українських інституцій займатися питаннями захисту прав людини та співпрацювати з українськими правозахисними організаціями. Держава надає великого значення боротьбі з расизмом, антисемітизмом та ксенофобією, послідовному втіленню вимог міжнародних організацій щодо покращення захисту прав людини з боку держави та особливо запобіганню злочинів на ґрунті ненависті². Попри це, на практиці можна стикнутися з великою кількістю проблем у сфері правозастосування норм.

Кримінальний кодекс України у статті 161 встановлює відповідальність за вчинення порушення рівноправності громадян, яким є умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності або образу почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, а також пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Але, на жаль, вказану статтю називають «статтею-привидом», оскільки у КК України вона є, але на практиці застосовується рідко. Видається, що ст. 161 КК України через розмитість диспозиції та специфіку застосування не в змозі забезпечити абсолютний захист рівноправності громадян. Санкції у справах за статтею 161 КК України рідко застосовуються судами, і, як правило, справа або не доходить до судового розгляду взагалі, або ж кваліфікація змінюється на іншу статтю. Якщо є ознаки інших кримінальних правопорушень, то дії винних найчастіше кваліфікують за статтями, які не

¹ Разметаєва Ю. С. Доктрина та практика захисту прав людини : навч. посіб. Харків : Лисенко І. Б., 2018.

² Гринчак А. Ю. Протидія расизму, ксенофобії та екстремізму : навч. посіб. / Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union. Харків : Лисенко І. Б., 2018.

передбачають мотиву упередження (наприклад, як хуліганство). Це навряд чи виправдовує інколи пасивну позицію правоохоронної системи, яка не використовує інші можливі важелі впливу на ситуацію

Інша стаття Кримінального кодексу, яка має стосунок до кримінальних правопорушень із расистським підґрунтям, – це стаття 67 КК України, яка говорить про обставини, що обтяжують покарання за «вчинення злочину на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату». Українська Гельсінська Спілка з прав людини вимагає частіше застосовувати статтю 67 КК України, яка дає змогу визначити вид та міру покарання залежно від того, чи кваліфікується злочин як злочин на ґрунті ненависті, та пропонує внести зміни до тексту закону.

Так, застосування вимог статті 67 КК України в разі очевидності мотивів ворожнечі надає можливість слідчому додатково кваліфікувати будь-яке злочинне діяння, передбачене КК України – від хуліганства й нанесення тілесних ушкоджень до знищення майна, осквернення релігійних святинь чи наруги над могилою. Однак у правозастосовній системі така практика не є поширеною, що, з одного боку, пом'якшує покарання для злочинця, а з іншого – зменшує статистичні дані щодо реальної кількості кримінальних правопорушень на ґрунті ненависті. Внесення змін до низки статей КК України в частині встановлення «мотиву ненависті» як кваліфікуючої ознаки (ст. ст. 115, 121, 122, 126, 127, 129, 300) не змінило ситуацію на краще. Проте, як показують дослідження, постраждалі від кримінальних правопорушень на ґрунті ненависті відчують більше негативних емоцій, ніж жертви інших злочинів. Бездіяльність або реакція, що принижує гідність жертви злочину на ґрунті ненависті, може завдати ще більшої шкоди вже травмованій людині. Така вторинна віктимізація може відбуватись, зокрема, коли представники суспільства (правоохоронці, працівники соціальних служб, лікарі чи судді) заперечують або применшують серйозність скоєного кримінального правопорушення¹.

Варто зазначити, що Кримінальний кодекс не передбачає відповідальності за розпалювання ненависті на ґрунті гомо/трансфобії, а в Законі України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» не зазначено таких мотивів, як сексуальна орієнтація або гендерна ідентичність. Справа в тому, що стать, вік, психічні або фізичні вади, сексуальна орієнтація – це ознаки, які часто зумовлюють упереджене ставлення правопорушника до жертви через специфічну ознаку. На законодавчому рівні не прописано таку захисну ознаку, як сексуальна орієнтація, хоча статистичні дані демонструють, що кримінальні правопорушення на ґрунті ненависті проти лесбіянок, геїв, бісексуалів і трансгендерних людей є серйозною проблемою. Якщо кримінальне правопорушення було скоєне, наприклад, із гомофобних чи трансфобних мотивів, чинне українське законодавство не передбачає за нього суворішого покарання, і отже, не визнає його «злочином ненависті».

¹ Дорош Л. В. Мотив расової, національної чи релігійної нетерпимості як кваліфікуюча ознака злочинів проти життя і здоров'я особи. *Проблеми законності: збірн. наук пр.* / Відп. ред. В. Я. Таціц; Харків: Нац. ун-т «ЮАУ», 2011. Вип. 114. С. 163–173.

Спеціальні положення щодо злочинів, вчинених на ґрунті расової нетерпимості (мова ненависті та насильство на ґрунті ненависті), застосовуються рідко, а частка обвинувальних вироків є низькою. У 2014 та 2015 роках стало більше тяжкого насильства проти ЛГБТ, у деяких випадках із використанням зброї та вибухівки. І далі надходять повідомлення про расистське насильство з боку поліції, а також небажання поліції втручатися, щоб зупинити расистські або гомофобні напади.

Так, у Верховній Раді було зареєстровано проєкт Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо протидії злочинам на ґрунті ненависті за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності)¹. Він доповнює список обтяжуючих обставин під час скоєння деяких злочинів «мотивом нетерпимості до сексуальної орієнтації чи гендерної ідентичності особи». Втім, існує ще три альтернативні версії цього законопроєкту. Дві з них, вочевидь, просто покликані уникнути виразу «гендерна ідентичність особи» або хоча б зменшити кількість згадувань про гендер у Кримінальному Кодексі України. А ось альтернативний законопроєкт №3316-1 навіть називається альтернативно: «Проєкт Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо встановлення кримінальної відповідальності за публічні заклики та/або пропаганду відмови від народження дітей, руйнування інституту сім'ї, позашлюбних і протиприродних статевих відносин та розпусти)». Тобто пропонується замість захисту уразливих груп суспільства від дискримінації, нетерпимості та насильства їх переслідувати. На жаль, це відбиває настрої досить вагомої частини українського суспільства².

Кримінальні правопорушення на ґрунті ненависті часто залишають у жертви побоювання подальших нападів та ще більшого насильства. Цей страх спричинено відмовою сприймати особистість жертви, неявно присутню в кримінальних правопорушеннях на ґрунті ненависті. Крім цього, кримінальні правопорушення на ґрунті ненависті посилають сигнал, що жертва не визнається частиною суспільства, в якому живе. Отже, постраждалі можуть відчувати надзвичайну ізольованість, а також більший і триваліший страх порівняно з жертвами інших кримінальних правопорушень. Тому виявлення та протидія таким кримінальним правопорушенням, як це вкрай небезпечне суспільне явище, що негативно впливає не лише на окремих осіб, а й потенційно може перерости в конфлікти та насильство більш глобального масштабу, є дуже важливими, саме тому необхідно звернути увагу на прогалини у чинному законодавстві, на діяльність судів і правоохоронних органів, на рівень обізнаності

¹ Проєкт Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо протидії злочинам на ґрунті ненависті за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності) №3316 від 09.04.2020/ Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68552 (дата звернення: 28.01.2021).

² Проєкт Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо встановлення кримінальної відповідальності за публічні заклики та/або пропаганду відмови від народження дітей, руйнування інституту сім'ї, позашлюбних і протиприродних статевих відносин та розпусти) 3316-1 від 24.04.2020 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68664 (дата звернення: 28.01.2021).

громадян та сприймання ними цього аспекту. Хоча показники рівня кримінальних правопорушень на ґрунті ненависті стають нижчими, ця тема потребує подальшого розгляду й удосконалення становища в країні й у цілому в світі.

Як зазначалося, важливим є усвідомлення небезпеки кримінальних правопорушень на ґрунті ненависті особами, які є представниками влади та правоохоронної системи. Необхідно, щоб під час фіксування кримінальних правопорушень на ґрунті ненависті співробітники поліції розуміли, чим відрізняються такі кримінальні правопорушення від інших видів кримінальних правопорушень, та усвідомлювали, що налагодження конструктивної взаємодії між правоохоронцями та жертвами злочинів такого виду суттєво впливає на їх бажання заявляти про злочин, адже кримінальні правопорушення на ґрунті ненависті чинять такий саморуйнівний вплив на суспільство, сім'ю та друзів жертви, а також на тих, хто поділяє із нею ознаки, що стали приводом для упередженого ставлення та ненависті, спричинивши напад. Інші члени групи, проти якої спрямовано злочин на ґрунті ненависті, можуть не лише непокоїтися через загрозу майбутніх нападів, а й зазнати такого самого психологічного впливу, як і сама жертва. Ці наслідки посилюються, якщо жертви належать до групи, яка зазнавала дискримінації або була предметом упередженого ставлення протягом кількох поколінь¹.

Через відсутність комплексної та достовірної інформації про кримінальні правопорушення на ґрунті ненависті неможливо якісно дослідити характер та масштаб явища, динаміку злочинності на ґрунті ненависті, регіони, де така злочинність набуває найбільшого розмаху, категорії осіб, що найчастіше зазнають протиправних посягань та за якими ознаками розрізнення, ефективність національного законодавства та правозастосовної практики відповідних інституцій, державні ініціативи, програми та політику, спрямовані на зниження злочинності на ґрунті ненависті. Відповідно, цей факт ускладнює ефективну протидію поширенню явища ксенофобії в українському суспільстві.

На жаль, ситуацію, що склалась в Україні, можна описати висловлюванням: «злочини є – статистики немає». Це зумовлено низкою причин, які є взаємозалежними та перебувають у причинно-наслідковому зв'язку. По-перше, цей вид злочинності має високий ступінь латентності. Часто жертви самі не зацікавлені в оприлюдненні факту злочину (наприклад, нелегальне перебування на території країни, проблеми з реєстрацією, страх депортації чи помсти, небажання розголошення сексуальної орієнтації або фізичних вад). Інші жертви злочинів на ґрунті ненависті не заявляють про інцидент у правоохоронні органи з огляду на побоювання отримати недобррозичливу чи ворожу відповідь, наразитись на приниження, осуд чи ганьбу внаслідок того, що вони стали жертвою. Ще одна причина є пов'язаною з переживаннями жертви з приводу того, що

---

¹ Злочини на ґрунті ненависті: попередження та реагування // ОБСЄ: офіц. вебсайт. URL: www.osce.org/uk/node/180336?download (дата звернення: 28.01.2021).

співробітники поліції не поставляться з необхідною увагою до їх заяви та не вживуть належних заходів щодо інциденту, із зневірою у чесну систему правосуддя в цілому.

Вирішення питання протидії кримінальним правопорушенням на ґрунті ненависті потребує комплексного підходу. Необхідно, по-перше, дати законодавчо чітке визначення поняття «злочини на ґрунті ненависті» та визначити їх ознаки; по-друге, доповнити КК України такими ознаками захисту, як сексуальна орієнтація, гендерна ідентичність, інвалідність, мова, політичні переконання тощо для визначення ідентичності людини; по-третє, розробити механізм контролю за електронними ресурсами у світовій мережі Інтернет, зокрема у соціальних мережах, щодо поширення расистських та ксенофобських настроїв; по-четверте, посилити кримінальну відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень на ґрунті ненависті.

Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що одним з найбільш небезпечних проявів ксенофобії та упередженості у будь-якому суспільстві є злочини, вчинені на ґрунті ненависті. Тому в процесі становлення України як демократичної, правової держави важливе місце посідає кримінально-правове забезпечення протидії кримінальним правопорушенням, вчиненим на ґрунті ненависті, що останнім часом стає дедалі актуальнішим не лише для України, а й для всього світу. Протидія злочинам, вчиненим на ґрунті ненависті, потребує певних зусиль та обізнаності з боку органів виконавчої влади, судових і правоохоронних органів, місцевого самоврядування та громадян.

Стаття надійшла до редакції 28. 02.2021

Наталья Юрьевна ЦВИРКУН,

кандидат юридических наук

(Харьковский национальный университет внутренних дел)

УГОЛОВНО-ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ УГОЛОВНЫМ ПРАВОНАРУШЕНИЯМ НА ПОЧВЕ НЕНАВИСТИ

Статья посвящена необходимости актуализации внимания к проблемам уголовно-правового обеспечения противодействия криминальным правонарушениям, совершенным на почве ненависти. Учитывая устойчивую тенденцию к увеличению проявлений ксенофобии и преступлений по мотивам предубеждения, на сегодняшний день можно констатировать ненадлежащее реагирование государственных институтов на проблему нетерпимости. Это остается главным источником опасности в условиях растущего многообразия как для Украины, так и для мирового сообщества в целом.

Ключевые слова: преступления на почве ненависти, мотивы предубеждения, нетерпимость, расизм, гомофобия, ксенофобия.

Nataliia Yu. TSVIRKUN,

PhD in Law

(Kharkiv National University of Internal Affairs)

LEGAL AND CRIMINAL PROVISION FOR COUNTERACTING CRIMINAL OFFENSES BASED ON HATE

The article is focused on the need to actualize attention to the problems of criminal and legal provision for counteracting criminal offenses committed on the basis of hatred. Given the steady tendency towards an increase in the manifestation of xenophobia and crimes motivated by prejudice, we currently can state the improper response of state institutions to the problem of intolerance. This remains the main source of danger in the face of growing diversity for both Ukraine and the world community in the whole.

Key words: *hate crimes, bias motives, intolerance, racism, homophobia, xenophobia.*